

दक्षिण भारतातील पल्लव घराणे

प्रा. डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे
अग्ना प्राध्यापक
एम पी कॉलेज भुम

प्रस्तावना

प्राचीन भारताच्या इतिहासात बलाह्न साम्राज्य निर्माण करण्याचे श्रेय प्रथम मौर्य घराण्याला द्यावे लागेल. मौर्य सम्राट चंद्रगुप्ताने स्थापन केलेल्या राज्याचे सम्राट अशोकाने कार्यकारीत साम्राज्यात रूपांतर झाले. सम्राट अशोकाने महापरिनिर्वाणानंतर मौर्य साम्राज्याला उतरती कळा लागत दक्षिण भारतात सातवाहन या ब्राह्मण घराण्याच्या कार्यकारीत प्रारंभ झाला. दक्षिण भारतात एक सुसंघटित राज्याची निर्मिती करण्याचे श्रेय सातवाहन घराण्याला दिले जाते. इ.स.पू.२३० ते इ.स.२३० उग्रा सम्राट २६० वर्षे सातवाहन घराण्यांनी दक्षिण भारतात राज्यकारभार केला. सातवाहन घराण्याच्या अस्तानंतर दक्षिण भारतात अनेक नवीन घराणी सत्तेवर आली. यातून पल्लव ही राजघराणी सत्तेवर येवून त्यांनी आपआपसात संघर्ष करून दक्षिणेच्या प्रदेशात आपली स्वतंत्र राज्ये निर्माण केली. या राज्यांमध्ये प्रामुख्याने पल्लव हे घराणे मूळ कुठले याविषयी इतिहासकारांत मतभेद आढळतात. परंतु पल्लव घराण्यातील राजांना ६ व्या शतकापासून ते नवव्या शतकापर्यंत दक्षिण भारतातील इतिहासावर राजकीय व सांस्कृतिक ठरा उमटविल्याचे दिसते.

पल्लव घराण्याची उत्पत्ती

दक्षिण भारताच्या इतिहासात उज्वल कामगिरी करणाऱ्या पल्लव घराण्याच्या उत्पत्ती विषयी निश्चित माहिती उपलब्ध नाही. पल्लव मूळचे कोण, कुठले इत्यादीविषयी इतिहासतज्ञांत एकमत नाही. काही इतिहासकारांनी पल्लव हे पर्शियन असून त्यांनी भारतावर आक्रमण करून मिथुच्या परिसरात वास्तव्य केल्याचे म्हणले आहे. पण पाश्चात्य इतिहासकारांच्या पतनानंतर दक्षिणेच्या काही भागात स्थानिक झाले असावे असे

मानिले जाते. डॉ. क. पी. जयशंकर यांच्या मते पल्लव इतिहासातील वास्तविक या ब्राह्मण घराण्याचे एक सुसंघटित राजी डॉ. कृष्णाम्बादी अय्यंगर यांच्या मते, पल्लव अगोदर सातवाहनांचे मांडविक होते अशी मान्यताही साधल्याच्या अस्तानंतर त्यांनी आपले स्थान राज्य निर्माण करून प्रो. मन्मथनाथ अय्यंगर यांच्या मते पल्लव मूळचे नोडमडकम येथील असून सातवाहनांनी त्यांना आपले मांडविक बनविले. इ.स.२२५ च्या सुमारास सातवाहन साम्राज्याचा अग्न द्वात्र अशी i.Yy o Lora cuy हे पल्लवांचे जे काही प्राचीन नावप्रसंगे सापडले आहेत त्यावरून सिंहवर्मा अशी शिववर्मावर्मा हे आग्नांचे राजे होते असा प्रसंग आहे. त्यावरून इ.स.वी सनाच्या चौथ्या शतकाच्या प्रारंभी पल्लवांची सत्ता पूर्व किनाऱ्यावर उदयास आली असावी. काही ही पल्लवांची राजधानी होती. पल्लव घराण्याचा सुसंगत इतिहास सिंहविष्णू या (इ.स.५७५ ते ६००) राजापासून उपलब्ध होतो.

पल्लव घराण्याचा राजकीय इतिहास

सिंहविष्णू या सम्राटाच्या काळापासून पल्लवांचा इतिहास बऱ्याच प्रमाणात जात आहे. सिंहविष्णू याने चोल, पांड्य व सिलोनच्या राजांचा पराभव केल्याचा उल्लेख आहे. त्याने आपले राज्य कावेरीपासून कृष्णा नदीपर्यंत वाढविले होते. त्याने स्वतःला 'अवनीसिंह' पदवी धारण केलेली होती. इ.स. ५३५ पासून इ.स. ८९३ पर्यंत पल्लव घराण्याचा सुसंगत इतिहास ज्ञान आहे. भारवी नावाचा प्रसिद्ध संस्कृत कवी सिंहविष्णूच्या पदवी होता. सिंहविष्णूनंतर त्याचा मुलगा महेंद्रवर्मन (इ.स.६०० ते ६३०) गादीवर आला. हा उत्तम प्रकारचा कवी असून त्याने आपल्या सत्तेचा विस्तार दक्षिणेतील तिरुचिरापल्लीपर्यंत केला. तो प्रथम जैनधर्मीय असून पुढे तो शिवभक्त बनला. त्याच्या कारकीर्दीत अनेक मंदिरे बांधली गेली. संगीत, नृत्य, शिल्पकला व नृत्यकलेला त्याने उत्तेजन दिले. महेंद्रवर्मननंतर नरसिंह वर्मन (इ.स.६३० ते ६६८) हा थोरला मुलगा सत्तेवर आला. याने चालुक्य राजा पुलकेशीच्या राजधानी बदामी वर स्वारी करून पुलकेशीला ठार केल्याचा उल्लेख मिळतो. त्याचे प्रतिक म्हणून स्वतःला 'वातापीकोड' ही पदवी घेतली. महाबलीपूरम येथील समुद्रकिनाऱ्यावरील खडकात त्याने काही मंदिरे उभारली. त्याच्या कारकीर्दीत

आणि वानांना पुराणात गांधी ही द्रविड शैलीची
शिल्प मध्ये आणिते. विविध मंदिरांच्या अगुन
मंदिरांच्या विधानात नौगम गांधी व अगदी मंदिर असा
पवेश मंडप यांना समावेश आहे. त्यांच्या पाठीमागे
पश्चिमवेली राजागंधी मंदिर अगुन त्यांचे विधान असेच
पण रचना आकाराने लहान आहे. पल्लव कलाकारांचे
ग्राम वैशिष्ट्य मानता येईल की, पल्लवांनी उभारलेल्या
मंदिरांना अनेक मजली शिखरे आहेत. त्या शिखरांच्या
मजल्यामध्ये त्यांनी केलेली कमानीची रचना शिखरांना
अधिक उन्मुग भागवते. अशा प्रकारचे उत्कृष्ट मंदिर
मूणजे कानीपुगम येथील कैलामनाथ मंदिर होय. या
त्यात नौगम गांधी, योगी मंडप आहे, गांधीच्या
राहण्याची भितीत चारही कोपऱ्यावर व मध्यभागी रथ
आहेत. या मंदिरांच्या गांधीच्या पिरॅमिडच्या आकाराचे
शिखरे आहे. मंदिराभोवतीच्या प्रकारात ५८ लहान-लहान
मंदिरां अगुन कूट पध्दतीचे छप्पर आहे. कैलामनाथ
मंदिर सर्वात मोठे असून त्याच्या रचनेत सुबकता आहे.
कैलामनाथ मंदिरात पल्लव राजा-राणीचे भिंतीचित्र
आहे. कानी येथेच वैकुण्ठ पेरूमल मंदिर आहे. याच्या
नौगम गांधीच्या तीन मजले असून प्रत्येकात विष्णूची
मूर्ती आहे. पल्लव मंदिरांचे एक अगदी ठळक वैशिष्ट्य
मूणजे त्यातले स्तंभ हे होय. हे स्तंभ किंचित गोलाकार
असून त्यांच्या पायाला जोप वंगारे सिंह कोरलेले
आहेत. याशिवाय कानीपुगम येथे मुक्तेश्वर, मातंगेश्वर,
अंगारगम येथील वडपल्लव मंदिरातील अंतरवाह्य
मूर्ती हे सर्व पल्लव शिल्पकलेची उत्तम उदाहरणे
मानता येतील. पल्लव कलेलाच मामलशैली असे
म्हटले जाते असून महेंद्रशैली, मामलशैली, राजसिंहशैली
व अपराजितशैली असे त्यांच्या विकासाचे चार टप्पे
मानतात.

समारोप

इ.स. तिसऱ्या शतकापासून राज्यकारभार
करण्या व पाचव्या शतकापासून उपलब्ध होणाऱ्या
पल्लव घराण्याने भारताच्या दक्षिण भागात आपली
अधिसत्ता निर्माण केल्याचे दिसते. या घराण्यात अनेक
गजे होवून गेले त्यांनी आपल्या साम्राज्याच्या सिमा
वृद्धीगत केल्याचे दिसते. पल्लव सम्राट पराक्रमी,
प्रतिभासंपन्न साहित्यिक, संगीतज्ञ आणि चित्रकलाभिज्ञ
होते. सलग खडक खोदून मंडप निर्माण करण्याची
शिल्प पध्दती त्यांना मुरू केली. पल्लवांच्या काळात
दक्षिण भारतात अनेक महत्वाच्या वास्तूंची निर्मिती

झाली. संगीत, चित्रकला व साहित्य क्षेत्रात परा
क्रम पडली. आग्नाही क्षेत्रातही यांच्या कार्याची
झाल्याचे दिसते. चीन व आग्नेय आशियातील
देशाशी मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित करून त्या
त्यापाखाहीम चालना दिली. अन्वयत प्रवि
परिस्थितीतही त्यांनी कलाकारांना आश्रय दिल्याचे
होते. पल्लव गजे हिंदू-धर्माचे अभिमानी असून
त्यांनी आपल्या इष्ट दैवतांची अन्वयत पय्य
मंदिरां उभारली. त्यांनी आर्य व द्रविड संस्कृ
समन्वय केल्याचे दिसते. थोडक्यात प्राचीन भार
भक्कम राजसत्तेवरोबरच सांस्कृतिक क्षेत्रातही
भारताच्या इतिहासात टसा उमटविण्याचे कार्य प
घराण्याने केल्याचे दिसते.

संदर्भ

१. डॉ. गो.वं. देगलूरकर - प्राचीन
इतिहास आणि संस्कृती, अपरांत प्रकाशन,
आवृत्ती- सप्टेंबर २०१५, पृ.क. ३१२
२. प्रा.श्री.ह.शहाणे - भारतीय कलेचा इति
गंगल प्रकाशन, मुंबई, पृ.क. १०३
३. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्या
- प्राचीन भारत (प्रारंभ ते यादवकाळ) HIS-२
प्रथम प्रकाशन- डिसेंबर २००२, पृ.क. ८८
४. डॉ. अनिल सिंगारे, डॉ. ओमशिवा लि
दक्षिण भारताचा इतिहास (सातवाहन ते यादव),
प्रकाशन लातूर, प्रथम आवृत्ती- ९ ऑगस्ट २००८,
पृ.क. १९८
५. प्रा.डॉ. रा.श्री.मोरवंचीकर- प्राचीन
पिंपळापुणे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, पहिली आवृ
जुलै १९९०, पृ.क. ३०३
६. म.श्री.माटे- प्राचीन कलाभारती, कान्ति
प्रकाशन पुणे, प्रथमावृत्ती-१९९८ पृ.क.८९
७. पूर्वोक्त - प्रा.श्री.ह.शहाणे, पृ.क.१९९०
८. पूर्वोक्त - प्रा.डॉ. रा.श्री.मोरवंचीकर,
३०४
९. पूर्वोक्त - म.श्री.माटे, पृ.क. ८९
१०. प्रा. गजानन भिडे- प्राचीन भार
सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक इतिहास,
प्रकाशन, कोल्हापूर, द्वितीयावृत्ती- सप्टेंबर २००३,
पृ.क. २०३
११. अशोक नेवासकर, भावना पाटेकर
प्राचीन भारताचा इतिहास, विद्या प्रकाशन, ना
प्रथमावृत्ती-जुलै २०००, पृ.क. १६६